

« zurück blättern vor »

HETMAN subst. m., ab 1429; auch *etman*, *hejtman*, *hewthman*. 1) 'oberster Heerführer' – 'najwyższy dowódca wojskowy, wódz naczelny': 1429 KwartHist XXIV 528, STP *Non causa timoris alicuius ipse recessit de predicto loco, sed per rectores illius vexilli al. przez hethmani fuerat destinatus et de pugna... nihil sciuit.* o 1450 MMAe XIV 51, STP *In ductorem al. za ethmana.* o 1471 MPKJ V 101, STP *Heytman (war. lub. *hertman) magister milicie ([...] Jer 40,1).* o (1540) 1973 Cervus 321 *Campiductor... Hewthman.* o 1548–1551 RejRozm 391, SPXVI *Koth prziffedfsi do lwa do krati mowy wei wey tocz iakisz krafni pan Abo rotmiŃtr albo heitman.* o 1566 RejPos 76v marg, SPXVI *Nauká piékná przeciúwko moczy czártá sprofnego / kthory iest možny zwycięscá á Hetman fwátá [!] tego.* o 1633 Birk.Ex. 4, L *Jaki hetman, taki żołnierz.* o 1646 Star. Dw. 55, L *Kapitan Basza u Turków hetman morski.* o (1661) 1960 Merk. Pol. 231 *Z Wenecyjej [...] puści się hetman wielki do kandyjez z pieniędzmi, z municyjami i prowiantem.* o (†1825) 1898 Karp.Pam. 133, DOR *Dawniej był koszowym, czyli hetmanem kozaków siczowych, tak sławnych na Ukrainie napadaniem i rabowaniem wiosek polskich.* o (†1863) 1883 Rom. Poezje IV 34, DOR *Wieszcz z borów Litwy – on hetman pieśni – złożył buławę w grobowej cieśni!* o (1908) 1949 Żer.Duma 131, DOR *Hańba hetmanom opuszczającym rycerstwo!* o (1931) 1949 Boy Znasz. 116, DOR *Stary hetman krytyki, Stanisław Tarnowski, był już dość ośmieszony.* – (SŁA), STP, SPXVI, MA CZ, CN, TR, L, SWIL, SW, LSP, DOR (hist.). 2) 'Stadtbeamter; Vorsteher' – 'urzędnik miejski; zwierzchnik, pan': 1457 TymSąd 27, STP *Hethman nasz.* o 1559 GroicPorz b4, SPXVI *ktore [znaki] Hetman Mieyski / albo ten ná ktorego then wrząd ofobliwie przynależy / ze dwiema z Rady często opátrowác powinien.* o 1561 Leop Num 7/2, SPXVI *státo sie że offiárowáli Kriáżetá Ifráelfcy / y Hetmani Fámiliej [principes Israel et capita familiarum] ktorzy byli nád káżdym pokoleniem / [...] dáry przed Pánem.* o 1605 Petr.Pol. 399, L *Hetman nocny, iakoby burmiŃtr, u którego o kopę, albo mało co wiécý lub mniéy, i o krzywdy słowne, iako o łaianie, zelzenie, zwłaszcza gdy bywa miédy osobami podlemi pozywaią się.* o [LBel.] (1621) 1643 CN *Hetman w miástách / kápitan / ábo CeklmiŃtr / stárŃzy nád ceklarzámi.* – (SŁA), STP, SPXVI, CN, TR, L, SW (stp.). 3) 'seit dem 16. Jh. Heerführer, der getrennt für die polnische Krone und Litauen bestimmt wurde; Anführer des Kosakenheeres' – 'od XVI w. najwyższy dowódca wojskowy, oddzielny dla Korony i Litwy; dowódca wojsk kozackich': 1500–1547 LibLeg 6/158v, SPXVI *yako prziffziagal y smovą czynyl Wielmożny pan Ian Grabya Tharnowski Castellan krakowski Heythman naywifzy Corony polfskiey.* o 1574 BiałKaz L3, SPXVI *wieczney*

pamięci godny mąż Mikołaj Sieniawski / Hetman wielki Koronny. o 1594 SarnStat 444, SPXVI *Miánuiemy [...] do woyská przy Hetmánie Litewskim / Micháta Traczkowicá / Podkomorzégo Połockiégo.* o (1661) 1960 Merk.Pol. 242 *Przyjechał tu [...] pan pisarz wojska zaporoskiego, od pana hetmana tegoż wojska [...] postany.* o 1674 Leszczyński Sam. A1v *Jaśnie Wielmożnemu Jego Mości Panu Janowi ná Zołkwi y Złoczewie Sobieskiemu, marszałkowi y hetmanowi wielkiemu koronnemu [...] dedykuje.* o 1776 Papr. W. 2 234, L *Hetman Wielki Koronny i Litewski, każdy wojska swego narodu naywyższą ma komendę.* o (1843–1846) 1885–1887 Baliń.M.Polska IV 34, DOR *Radziwiłł, hetman polny lit[ewski], swym własnym kosztem wojsko zebrał i z nim się nieprzyjacielowi zastawił.* o (1884) 1949–1951 Sienk.Ogn. I 150, DOR *Tuhaj-bej wszedł naprzód, a za nim Chmielnicki z buławą w rękę, jako hetman wojsk zaporoskich.* o (1897–1898) 1921 Smol. W.Dzieje 150, DOR *Hetman wielki za oznakę godności używał buławy; koronny dowodził wojskiem koronnym, litewski litewskim.* – SPXVI, MAČZ, CN, TR, L, SWIL, SW, LSP, DOR (hist.). **4)** ‘wichtigste Schachfigur: Königin’ – ‘najważniejsza figura w szachach: królowa’: (†1584) 1585 KochSz A2, SPXVI *Wfzytká fje spráwá ogláda ná ftole Iáko dwa Krole przeciw fobie fiędq / [...] Ten wygra / przy kim dobry Hetman ftoi.* o 1950 Wrób.Taj. 343, DOR *Hetman gra na dwu ważnych liniach, trzeciej poziomej oraz na skośnej w baterii. Obie linie są zastawione czarnymi bierkami.* – (SŁA), SPXVI, SW, DOR (sport.). ◇ **Var:** *etman* subst. m., 1445 MMAe XII 456, STP o [LBel.] 1556–1557 Diar, SPXVI – STP, SPXVI, SW (m.u.); *hejtman* subst. m., 1471 MPKJ V 101, STP o [LBel.] 1559 GroicPorz A3, SPXVI – STP, SPXVI, SW (stp.); *hetman* subst. m., 1429 KwartHist XXIV 528, STP – STP, SPXVI, MAČZ, CN, TR, L, SWIL, SW, LSP, DOR (hist.); *hewthman* subst. m., [hapax] (1540) 1973 Cervus 321. ◇ **Etym: 1)** mhd. *heuptman*, *houbetman* subst. m., ‘Heerführer, Vorsteher einer Vereinigung, einer Gruppe’, LEX, nur für Inh. 1, 2, 3. **2)** schles. *heptman*, *hewtman* subst. m., ‘dss.’, KAESTNER 1939, nur für Inh. 1, 2, 3. ◇ **Der:** *hetmański* adj., 1530 HistJóz Bv, SPXVI, zuerst geb. MAČZ; *hejtmański* adj., [einzQu.] (1558) 1879 TarnConsil a4v, SPXVI, nur für Inh. 3; *hetmaństwo* subst. n., ‘Amt des *hetman*’, 1560 RejWiz 156v, SPXVI, zuerst geb. MAČZ, nur für Inh. 1, 2, 3; *hetmanowa* subst. f., ‘Frau des *hetman*’, [hapax] 1564 Mačz 280c, SPXVI, zuerst geb. MAČZ, nur für Inh. 1, 3; *podhetmani* subst. m., ‘Unterfeldherr; Stadtkämmerer (übertragen auf die Antike)’, 1564 Mačz 336b, SPXVI, zuerst geb. MAČZ, nur für Inh. 1, 2, 3; *hetmanić* v. imp., ‘als *hetman* amtieren’, 1566 GórnDworz X4v, SPXVI, zuerst geb. CN, nur für Inh. 1, 2, 3; *hetmanowy* adj., 1583 KochJez A2v, SPXVI, zuerst geb. CN, nur für Inh. 1; *hejtmaństwo* subst. n., ‘das Amt des *hetman*’, [hapax] 1583 BudUrząd 30, SPXVI, nur für Inh. 1, 3; *hetmańczyk* subst. m., ‘Anhänger des Hetmans’,

[hapax] (1690–1695) Mitte 18. Jh. SiPas 118v, zuerst geb. Sw, nur für Inh. 3; *hetmanowac* v. imp., ‘als *hetman* amtieren’, zuerst geb. TR, nur für Inh. 1; *hetmańszczyzna* subst. f., ‘Hetmansgüter; die ukrainischen Kosaken’, [hapax] 1781 Kras.Zb. 1 481, L, zuerst geb. L, nur für Inh. 3; *hetmańczuk* subst. m., ‘abfällig für: Anhänger des Hetmans’, [hapax] 1775–1806 Teat. 45c 65 Wyb, L, zuerst geb. L, nur für Inh. 3; *hetmanka* subst. f., ‘Frau des *hetman*’, zuerst geb. L, nur für Inh. 1; *hetmanic* subst. m., ‘Sohn des *hetman*’, †1868 Szaj., Sw, zuerst geb. Sw, nur für Inh. 3; *hetmanostwo* subst. n., ‘der Hetman und seine Frau’, [hapax] †1868 And., Sw, zuerst geb. Sw, nur für Inh. 3; *hetmaniec* subst. m., ‘Mitglied einer ukrainischen Miliz’, [hapax] †1894 Rol., Sw, zuerst geb. Sw, nur für Inh. 3; *hetmaneniek* subst. m., [hapax] †1896 Kaczk., Sw, zuerst geb. Sw, nur für Inh. 1, 3; *hetmanek* subst. m., zuerst geb. Sw, nur für Inh. 1, 3. ❖ Die Bedeutungsentwicklung geht von Inhalt 1 zu Inhalt 3 (Spezialisierung); Inhalt 2 ist wohl eine getrennte Entlehnung (Wortschatz der städtischen Verwaltung). Zur direkten Übernahme von (*h*)*etman*, *hewtman* aus dem Deutschen siehe SŁAWSKI SE; aus dem Tschechischen stammt nur *hejtman*, in Texten, die auch sonst tschechischen Einfluß aufweisen.

« zurück blättern vor »